

דף יז

'מר בריה דרבינא כי הוה מסיים צלותיה אמר הכי, אלקי נצור לשוני מרע... יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך...'. רק בבקשה זו נזכר 'יהיו לרצון' בסופה ולא בשאר בקשות – כי כל שאר הבקשות נאמרו לאחר שכבר סיימו תפילתם ב'יהיו לרצון', ולכך כולן פותחות ב'יהי רצון מלפניך...'. – כבקשה חדשה. ואילו מר בריה דרבינא עדיין לא סיים תפילתו, ולכך לא פתח ב'יהי רצון', ורק לאחר גמר תחנוניו היה מסיים 'יהיו לרצון אמרי פי'.

ולכך דייקן אצל כולם לכתוב 'בתר צלותיה אמר הכי', ואילו כאן אמרו 'כי הוה מסיים צלותיה' (רא"מ הורביץ מפינסק).

וכבר נחלקו ראשונים ז"ל, האם יש לומר 'יהיו לרצון אמרי פי' לאחר אמירת התחנונים או לפניהם, בסמוך ל"ח ברכות. וכפי הנראה מדבריהם, היו גרסאות חלוקות בגמרא (ע' בחדושי הרשב"א והריטב"א כאן, ובשו"ת הריטב"א ה).

ויש מפרשים שרבינא היה אומר 'אלקי נצור' לאחר שגמר תפילתו ואמר 'יהיו לרצון אמרי פי' וכבר עקר רגליו, והיה מתיישב ואומר תחנונים, ולאחריהם אמר 'יהיו לרצון...'. (תר"י להלן כט: וע"ע בפוסקים או"ח קכב. וראה עוד בפרוט ב'צלותא דאברהם' ח"א עמ' שכ"ז).

'פתח לבי בתורתך ובמצותיך תרדוף נפשי'. הנה על המצוות מבקשים שהנפש תרדפן ואילו על התורה מבקשים רק שייפתח הלב בה.

ונראה באורו על פי דברי האור-החיים הק' (דברים כו, יא) שאם בני אדם היו מרגישים עריבות ומתיקות התורה, היו משתגעים ומתלהטים אחריה. ואם כן, די לבקש שייפתח הלב להרגיש מתיקותה, וממילא כבר תבוא הרדיפה (מהר"ר אופיר שיח').

'רבי יוחנן כי הוה מסיים ספרא דאיוב אמר הכי...'. בספר פני יהושע כתב שרבי יוחנן היה עושה סעודת סיום בסיימו ספר איוב, שהרי אפילו בסיום מסכתא מצינו שהיו עושים 'יום טוב' לתלמידים, ע"ש. – לכאורה מבואר מדבריו שסיום ספר במקרא נחשב כסיום מסכת ועוד עדיף ממנו, לענין שתיחשב סעודתו סעודת מצוה.

ואולם אין מכאן ראיה לסיום ספר במקרא כשלומדים אותו על פי פשט שלא בעיון, כי ודאי רבי יוחנן היה לומד בעיון גדול ובעומק הענינים, והיה דורש על כל אות ואות. ומכל מקום אעפ"י שמכאן אין ראיה, יש להורות לדינא שגם כשמסיימים ספר במקרא עם פירוש רש"י או מפרש גאון אחר, נחשבת זו לסעודת מצוה (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ב יב).

'מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה: אני בריה וחברי בריה, אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה... ושמא תאמר אני מרבה והוא ממעיט – שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים'. מהרש"א פרש שאין מדובר כאן כלפי עמי הארצות [כמו שפרש"י], אלא באנשים העוסקים מעט בתורה כפי יכלתם ואחר כך הולכים למלאכתם בשדה, כי אין לבם פתוח להרבות בלימוד. ועל זה אמרו 'אני בריה וחברי בריה' – שדבר זה נגזר בברייתו של אדם, אם יהא חכם ומוכשר בטבעו ללימוד, אם לאו. 'שמא תאמר אני מרבה והוא ממעיט' ולא יהא לו שכר כמוני – הלא שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיתכוין, וזה גם כן מתכוין באותו מעט שהוא לומד.

עוד בענין 'אחד המרבה ואחד הממעיט...'. – ע' במובא ביוסף דעת מנחות קי.

‘ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק’ – אפילו אינו מכירו רק פוגעו בשוק, וכל שכן כשמכירו (מאירי. וע’ במהרש”א לעיל ו:).

‘וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא’ –

‘ושלא לשמה, הואיל ואתא לידן נימא ביה מילתא: כי רבנו תם אומר, שני עניני ‘שלא לשמה’ יש [שבאחד אמרו לעולם יעסוק של”ש ובאחר אמרו ‘נוח לו שנהפכה שליטו על פניו’ / ‘נוח לו שלא נברא’], חד אסיר (כעל מנת לקנטר וכדומה) וחד שרי. ואני הדיוט ופעוט אומר דכל שלא לשמה חד הוא, וכולם עבירה. אז (כפה”נ ‘אך’) אותה עבירה הותרה, שסופה לבוא לידי מצוה, כמו מציל אשה בנהר ומפקח גל בשבת. וכן משמע בנויר, שמדמה אותה למעשה דיעל. אבל מי שמקשה ערפו לעולם לא יעשה מצוה – נוח לו שלא נברא (שו”ת מהר”ח אור זרוע סו”ס קסג. ‘ודבר ד’ בפיו אמת’ – קונטרס תקנת השבים לר”צ הכהן, עמ’ 81, ע”ש שהרחיב הענין. וע”ע דברים עמוקים בספר צדקת הצדיק קסז).

עוד בענין ‘שלא לשמה’ בהרחבה – ע’ במובא ביוסף דעת הוריות י.

‘מרגלא בפומיה דרב, [לא כעולם הזה העולם הבא], העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן...’. מכך שהיה דבר זה רגיל בפיו, משמע שיש בו לקח מוסרי ודרך חיים;

לפי שאמרו התקן עצמך בפרוודור כדי שתכנס לטרקלין, יש לזכור ולשנן שאין בטרקלין ענין גשמי כלל [וכל היעודים הנזכרים במקרא, המורים על ענינים גשמיים כאכילה ושתיה – אינם מדברים אלא לימות המשיח, אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלקים זולתך] – הואיל וכן, יש לו לאדם לזכר רמ”ח אבריו ושס”ה גידיו שהם כנגד תרי”ג מצוות, בזיכור גמור, כדי שיוכלו כל אבריו וגידיו הרוחניים ליהנות מזיו השכינה.

וזה נרמז בפסוק שהביא, ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו – כמו רמ”ח ושס”ה הגשמיים, עיקר חיותם על ידי אכילה ושתיה, כמו כן היו אבריהם וגידיהם מזוככים בשעת מתן תורה על ידי קבלת תרי”ג מצוות ליהנות מזיו השכינה (עפ”י פני יהושע).

‘נשים במאי זכיין – באקריוי בנייהו לבי כנישתא ובאתנויי גברייהו בי רבנן...’. הגם שהנשים מצוות בכל ‘לא תעשה’ ובמצוות ‘עשה’ שאין הזמן גרמן – לא בנקל יכול אדם לזכות לתחית המתים ועולם הבא, כי מי יודע אם יזכה במדת הדין, ולכך זקוק האדם לזכות גדולה, כדי לזכות למעלה זו [וכמו שאנו אומרים בתפילה ‘מחיה מתים ברחמים רבים’] – ולכן דרושה דוקא זכות התורה, כי אור התורה הוא שמחיה [כמו שאמרו על הכתוב ‘טל אורות טלך’ שטל תורה מחייהו]. ומנו כאן זכות תורה שבכתב (‘אקריוי בנייהו’) ותורה שבעל פה (‘אתנויי גברייהו’), וכמו שהדגיש רש”י: ‘ששם שונים משנה וגמרא’) (עפ”י בית הלוי; מכתבי החפץ חיים ח”ב טז; מהגרז”ג גולדברג שליט”א. וע”ע פני יהושע).

‘כי הוּו מפטרי רבנן מבי ר’ אמי ואמרי לה מבי ר’ חנינא, אמרי ליה הכי עולמך תראה בחייך...’. ‘פירוש, כאשר יגיע האדם לתכלית החכמה, דומה לעולם הנשמות שהם שכל נבדל, ומגיע לקצת עולם הנשמות בחייו.

והברכות האלה היו מברכין כל אחד לחברו (ריטב”א).

ודייקו לומר 'עולמך תראה' – שרק בדרך ראייה ניתן גם בעולם הזה למי שזוכה לכך, אך לא להשגה ממש (ע' קדושת השבת ז, עמ' 63).

(ע"ב) 'ברחובותינו – שלא יהא לנו בן או תלמיד שמקדיח תבשילו ברבים'. במקור: כישו הנוצרי. ופירש הריטב"א, על שום שהיה דורש ברחובות בפני רבים הגדות של דופי להדיחן. ובערוך (ערך קדח): שהיה מעמיד ע"ז בשווקים וברחובות.

פרפראות

(ע"ב) 'אמר רבי יוחנן: מוחלפת השיטה' – מצינו בגמרא (בבלי) כמה לשונות המורים על היפוך השיטות: 'מוחלפת השיטה'; 'מחליף'; 'איפוך'; וכדו'. לכשנדקדק ברוב המקומות נמצא ששינוי הביטויים נובע משינוי החכמים המשתמשים בהם. (כדוגמת שאר ביטויים מסויימים השגורים בפי חכם פלוני או ביחס אליו, כמבואר במק"א); – הביטוי 'מוחלפת השיטה' מצוי בדברי רבי יוחנן: כאן ולהלן מט: עירובין צט. פסחים מט: ביצה ג. ט: יבמות קד. חולין קכח.

וכן בשם רב מובא ביטוי זה פעמים: בכתובות כד. ובנדרים סא: 'מחליף' – נאמר רק ביחס לרבה בר אבוח כמה פעמים: בב"ק נז: ובב"מ ק (ובמקבילות). רב ששת, מצאנוהו אומר 'מוחלפת השיטה' (בשבועות יט), וגם משתמש בביטוי 'איפוך': זבחים קב. שאר אמוראים, השתמשו בביטוי 'איפוך': שמואל – גטין מז: רב הונא בר מנחם – סנהדרין מב. רבא: פסחים כא. אביי – פסחים ה: קדושין כד. רבינא – נדה נג: ככל שאר המקומות בש"ס המובא 'איפוך' – סתמא דגמרא קאמר לה. (וע' שבת סו.). וכן הביטויים 'מתני איפכא', 'איפכא תני', 'איפכא איתמר' – נאמר רבות בסתמא דגמרא כלפי חכמים שונים ששנו את השיטות בהיפוך. ובמקומות בודדים מובא ביטוי זה בפי חכמים מסויימים ולא בסתמא: רב יוסף (סוכה יט:); ר' יעקב (ב"ב ס:); רב פפי (גזיר כד.).

*

בסידורו של ר' שבתי וגם בסידור משנת חסידים, הנוסח בתפילת ערבית: 'השכיבנו אבינו לשלום' ולא כבשאר הסידורים 'השכיבנו ה' אלקינו לשלום'. אמר הריז"נר: נכון בעיני הנוסח 'השכיבנו אבינו'; –

שכן באמת כאשר יתבונן האדם בגדלות הבורא יתברך שמלא כל הארץ כבודו ולית אתר פנוי מיניה וכו' – כיצד מיעז אדם להשכיב גופו במיטה מוצעת ולפשוט כל אבריו, ואינו בוש מבוראו יתברך שהוא עמו? –

לכך אנו אומרים 'השכיבנו אבינו', אבינו הוא ואנחנו בניו ומתחטאים לפניו והוא משכיב אותנו וחופף עלינו לשמרנו (מתוך 'כתר מלכות' – אמרות הר"י מרוז"ן, חסידים ואנשי מעשה כרך ב.). הערת הגר"מ מאזוז שליט"א: נוסח זה הוא בכל סידורי הספרדים, ומשם הגיע למשנת חסידים.

'ככתבם וכלשוונם'

תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים' –

'אין תכלית הידיעה ועמלו של אדם בתורה שילמד תורה הרבה, אין התכלית אלא שיביא הלימוד לידי מעשה, הוא שכתוב ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם – בא להורות כי תכלית הלימוד אינו אלא כדי שיעשה...'

ומטעם זה תמצא בתורה שהצדיקים הראשונים ישבחו אותם הכתוב במדותיהם ולא בחכמתם, כענין נח איש צדיק תמים. וכן ביעקב: ויעקב איש תם, ובמשה: והאיש משה ענו מאד.

(פירוש רבנו בחיי אבות א)

(ע"ב) 'כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין...'

'לפעול ישועה לאחרים, העיקר כשגם הוא צריך לאותו דבר, ומתוך זכותו פועל ישועות לעצמו ועל ידי זה ממילא נושעים גם אחרים עמו, וכדרך שאמרו (כ"ר נג) בשרה, הרבה עקרות נפקדו עמה. ואמרו, כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא כו' – אף דהרבה צדיקים גדולים היו באותו דור, רק דכולם איברי בשעתא דמזוני, ורבי חנינא בן דוסא לבדו היה עני גדול, דקשין מזונותיו כקריעת ים סוף (פסחים קיח). דבעתיקא תליא – שצריך לפתוח שער חדש בשבילו בהמשכת יש מאין, שהוא המזל לישראל כנודע, ועל ידי המשכת מזון לו נפתח שפע מזוני לכל העולם כולו, רק שהוא די לו בקב, כי השי"ת משביע לכל חי רצון – כפי רצונו, ושלמה המלך ע"ה בקש 'הטריפני לחם חוקי' – כפי צורך הלחם שלו בסעודת שלמה בשעתה, זה נחשב אצלו ל'לחם חוקי' כפי צורך פרנסתו, ולא מותרות דביקש על זה 'ריש ועושר אל תתן לי' – לא שיחסר לו מכדי צרכו ולא מותרות, ואצל רבי חנינא בן דוסא נחשב קב חרובין 'לחם חוקי' ויותר מזה היה אצלו מותרות ועושר שיש לבקש על זה שאל תתן לי, ורישותו היה פחות גם מקב חרובין, וכל העולם נזונין בשבילו כל אחד בלחם חוקי, מי שצריך כסעודת שלמה וסוס לרכוב ועבד לרוץ לפניו, כל הצטרכותו הוא בכלל מזוני הנמשך לכל אחד בשבילו. וכן בכל דור הצדיקים חשובי בנים הם הממשיכים שפע בני לכל הדור, ואפילו שאין פועלים לעצמם היינו בגשמיית אבל ודאי אין תפלתם חוזרת ריקם, כי יש יד ושם הטוב מבנים ובנות... וכן אותם הצריכים למזוני, על ידם הוא המשכת שפע מזוני, וכן הצריכים לרפואה וחי וכו' כיוצא בכל דבר.

ועל כן אמר השי"ת למשה 'רד' במעשה העגל, דנתנדה ונתרחק כדי שיעטרך גם הוא לישועה זו דהתקרבות ועל ידי זה קירב גם כל ישראל עמו, וכן במדכי היה התחלת קנאת המן בו אף שהגזירה על כל ישראל, רק כדי שעל ידי זה יהיה הוא ממשיך ישועה לכל ישראל בזה'. (דברי סופרים לר"צ הכהן ל).

ותואמים הדברים עם פירוש הבעש"ט 'כל העולם נזונין בשביל חנינא בני' – שהצדיק הוא כמו שביל וצינור הממשיך נוזלים ושפע לעולם. וכיון ש'חנינא בני די לו בקב חרובין' ואינו נוטל לעצמו כלום יותר מהמוכרח, על כן הוא נעשה כצינור פתוח ונקי שכל העולם יכול לזון באמצעותו. ע' 'שיחות מוסר' לגר"ח שמואלביץ יב תשל"ב יז תשל"ג.

ובזה פירשו (לקוטים יקרים ו ע"ד; אור תורה בחקותי; עבודת ישראל, בלקוטים) מה שאמר רבי חנינא (בתענית) 'כל העולם בנחת וחנינא בצער?' – בתמיהה, מכך שנצטער בדבר ידע שאין אלו גשמי ברכה לגמרי, שהרי הוא השביל שדרכו עובר השפע לכל ואי אפשר שכל העולם בנחת בזמן שחנינא בצער. וכן לבסוף כשהגיע לביתו תמה להפך, כיצד אפשר שחנינא יהא בנחת וכל העולם בצער.

'כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני' –

'... עוד יש לנו לדעת דהנך 'לא בזכותא תליא מלתא' (שאמרו בבני חיי ומוזני) – להיותם לזכאי מצד עצמו, אבל לאחרים יש מצד זכותם. וזהו שאמרו כל העולם כלו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין, ודומה למה שאמרו (לעיל ה:) אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין' (מתוך שו"ת הרשב"א ח"א ט).

'מחזי כיוהרא' – גזרו בכמה ענינים. ואפילו לבטל מצוה דאורייתא בשב ואל תעשה, גזרו משום מראית עין של איסור גאווה, שלא מצינו גזירה כזאת לבטל מצות עשה משום מראית עין הקלה משאר גזרות; –

והרי חתן הרוצה לקרות, כיון שידע בעצמו שיכול לקרות ואינו טרוד ואינו מבטלו משמחתו, למאן דאמר העוסק במצוה לא אמרינן כי אם כשאינו יכול לעשות שניהם, ומצד 'לא כל הרוצה ליטל את השם' פוטרו רשב"ג ואוסרו (מוסר אביך פ"ג ה).

פרק שלישי

'מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע...'. רש"י פרש משום טרדת מצוה. ולפי טעם זה היה בדין שאם רצה לקרוא – קורא, כדין חתן (וכן דייקו הראשונים מדברי רש"י לענין ברכות המזון, שאינו צריך לברך, אבל רשאי. וע"ע פני יהושע). וכן דעת הרמב"ם והראב"ד.

ואולם כמה ראשונים הביאו מן הירושלמי [וכן איתא במסכת שמחות] שאם רצה להחמיר – אינו רשאי, אם משום כבודו של הנפטר, שלא ידמה כמתעצל בהספדו, אם משום שאין לו מי שישא משאו, כלומר שצריך להתעסק עם המת. ודעת הרמב"ן והרשב"א ועוד, שהעיקר להלכה כטעם הראשון, שאפילו אם יש מי שישא משאו – פטור משום כבודו של המת, ואין לו להחמיר על עצמו. וכן משמע הכרעת האחרונים (ע' אור"ח ע"א, ובמשנ"ב). ואילו הראב"ה (נח) כתב שהעולם נהגו כטעם השני.

א. ע"ע בטעמי פטור אונן מן המצוות – בחזו"א א"ח טו, ג-ד; אגרות משה אור"ח ח"ה כד, יא; בית ישי קיט, ג. וע"ע בפרטי דיני אונן במצוות התורה, בספר מנחת שלמה ח"א צא, כה; ספר פני ברוך, בתחילתו.

ב. בראשונים (תר"י; רשב"א; ריטב"א) מובא להוכיח מן הגמרא להלן: 'הכא חוץ לד' אמות נמי אסור' (וכ"ג הרא"ש). ואולם לפנינו הגרסא 'פטור'.

ג. יש מי שכתב שפטור אונן מן המצוות – מדרבנן הוא (פ"ת יו"ד שמא סק"ו, מהשבו"י). וכתב החזו"א (טו, ה) שנראים דבריו באופן שיש אחרים המתעסקים בשבילו, שבוה לא נפטר אלא משום כבודו של מת וי"ל שהוא מדרבנן, אבל כשאין לו מתעסקים – אסור מן התורה, שמבטל מצות קבורה, ואפילו בהסח הדעת גרידא יכול לבוא לעיכוב קבורתו. ואולם יש לומר שהאיסור שאמרו בירושלמי לעסוק במצוה, אינו מן התורה אלא מדרבנן. וצ"ע. עד כאן מהחזו"א.

'נושאי המטה... ואלו ואלו פטורים מן התפלה' – אם משום שתפילה דרבנן (רש"י ותוס'), אם משום שהיא צריכה עמידה, שלא כקריאת שמע הנאמרת תוך כדי הילוך [מלבד פסוק ראשון] (רבנו יונה; ריטב"א ועוד), אם משום טרדת הלב (עפ"י רמב"ם).

ז'חלופיהן וחלופי חלופיהן'. אף על פי שיש שהות לאחרונים לקרוא עד שיגיע תורם לשאת – פעמים הם נמלכים ואותה כת השלישית שניים יסעו, הלכך אין להם להתחיל (ראשונים).

'אוכל בבית אחר, ואם אין לו בית אחר אוכל בבית חבירו'. לשון זה תמוה קצת דהיינו בית חברו היינו בית אחר. ונראה מזה לכאורה שיש ענין לישיב בדד ולידום כי נטל עליו. ורק מפני הצורך התירו בית חברו. ועיין (מהרע"כ שיח').

עוד יש לפרש 'בית אחר' – שלו. ואפילו אין לו בית אחר משלו, הטריחוהו חכמים לילך לבית חברו כדי שלא יאכל בפני המת' (מהרי"ד ויזר שיח').

'ואינו מיסב ואוכל'. רש"י פרש כדרך המסובים בחשיבות. ויש מפרשים שאסור לקבוע סעודה, שמא ישכח מצרכי מתו, אלא אוכל אכילת עראי בלבד (ראשונים).

'ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין' – הטעם שאסור באלו לפני הקבורה הוא כדי שלא ימשך אחר תענוגיו ויתרשל בטיפול בכל צרכי המת. ומטעם זה לא אסרו עליו נעילת הסנדל, שאם ילך יחף לא יוכל ללכת הנה והנה ולהשתדל בקבורתו (תלמיד רבנו יונה ועוד).

ומבואר ברשב"א נפקותא בטעם זה; כאשר יש מי שחייב להתעסק עם המת, כגון מי שמתה לו אחות נשואה, שבעלה חייב בקבורתה – אינו אסור בבשר ויין, שהרי אין חשש שלא יתעסקו במת, ואולם שאר דיני אנינות נוהגים בו, משום כבודו של מת.

ויש להעיר שכאן נקט הרשב"א להלכה את הטעם שבירושלמי 'משום כבודו של מת' (וכן נקט הריטב"א ועוד. וכן הכרעת הפוסקים). ואילו בתשובה (ח"ג ש) משמע שנקט הרשב"א לפטור ממצוות משום עיכוב בצרכי המת, ולא משום כבודו (וכן נקט הראב"ה (נח) בישוב המנהג, ע"ש).

דף יח

'תשמיש המטה איכא בינייהו'. הרי"ף מפרש שלפי תנא קמא תשמיש אסור משום קלות ראש. וגם לרשב"ג אין מותר אלא לקיים מצות עונה, ותו לא (וכן כתב הרא"ה). ופסק הרי"ף כתנא קמא, שאסור. וכן פסק בה"ג [ואין אומרים כאן 'הלכה כדברי המיקל באבל' – שהרי עדיין לא חלה עליו אבילות. רא"ש].

ואילו רבנו יונה פסק כרשב"ג, שכן פסקו בירושלמי, והלכה כדברי המיקל באבל. וכן חכך הראב"ה (נח. עפ"י הסוגיא בכתובות) להתיר, ואף בחול (וכן כתב הר"ז שלרשב"ג מותר אף בחול). וסיים: 'המחמיר יברכהו יוצרנו'.

ור"י בן מגאש פרש שלתנא קמא רשות ולרשב"ג חובה (מובא בתר"י).

הרשב"א כתב: ממה שאמרו בתלמודנו לענין אבלות בשבת: 'דברים שבצנעה נוהג' (מו"ק כד.) – משמע שנקטו הלכה כתנא קמא, ודלא כירושלמי.

ואעפ"י שכאן הנידון בדין אנינות ולא באבלות – נראה שסבר הרשב"א שגם באונן שייך דין אבלות. וכבר נחלקו ראשונים בדבר (וע' ביו"ד ש"מ, ה"ע ורמ"א). ועכ"פ בשבת שאין נוהגים בה דיני אנינות, ואין המת מוטל עליו כעת להתעסק בו, חלים עליו כעת דיני אבל. ולפי זה לכאורה שייך כאן הכלל 'הלכה כדברי המיקל באבל', שהרי מחלוקתם בדיני אבלות, ודלא כהרא"ש. וכן משמע בפירוש ר"י מלוניל.

ואולם הנמוקי-יוסף כתב שאין להשוות דין אבלות בשבת לדין אונן, שאיסורו משום הסח הדעת מן המת. וע"ע בשו"ת שבת הלוי ח"ו קפט ובמובא ביוסף דעת כתובות ד:

ב. קרא וטעה – יחזור למקום שטעה.

פירוש, אינו חוזר לראש הפרשה אלא לאותו פסוק שדילג או טעה (עתוס). ונחלקו הדעות כשטעה או דילג באמצע פסוק, האם חוזר לתחילת הענין אפילו באמצע הפסוק, או צריך לחזור לתחילת הפסוק דוקא. וכן הכריע בא"ר עפ"י כמה ראשונים. אינו יודע היכן טעה – יחזור לראש הפרק (כלומר, למקום שבו הוא בטוח שלא טעה בו. ראשונים). אינו יודע באיזה פרק – חוזר לפרק ראשון. טעה בוכתבתם ואינו יודע באיזו כתיבה – חוזר לכתיבה ראשונה. ואם כבר פתח בלמען ירבו... ודאי על הרגל לשונו הוא ממשיך ואין צריך לחזור לפרשה ראשונה. כשקורא עם הציבור, יוכל לידע לפי המקום שהש"ץ והציבור נמצאים בו (פוסקים).

דף טז (יז)

כו. א. מה דינו של חתן בקריאת שמע?

ב. מה דין האומנים העוסקים במלאכתם – לענין קריאת שמע וברכותיה, תפילה וברכות המזון?

א. חתן הנושא את הבתולה, פטור מקריאת שמע לילה ראשונה עד מוצאי שבת (פירוש: שלש לילות, שבתולה היתה נישאת ליום הרביעי), אם לא עשה מעשה [וישנה דעת תנאים הסוברת שבליילה שלישי, הוא ליל שבת – חייב. ע' כתובות ו:]- משום שהוא טרוד בדבר מצוה. (ובלכתך בדרך – פרט לחתן). אבל הנושא את האלמנה אינו טרוד בדבר מצוה.

א. יש אומרים שאף מקריאת שמע של שחר פטור (הגהמ"י ק"ש ד אות ב בשם תוס'; טור או"ח ע וב"י שם בשם רבנו מנוח שכ"ג מהרמב"ם). ויש מחייבים (רבנו מנוח שם).

ב. ישנה דעת תנאים שחתן פטור מקריאת שמע בכל שבעת ימי המשתה (רבי שילא בתוספתא פ"ב, והובא במלחמות סוכה כו. וע"ש במאירי).

חתן, אם רצה לקרות – קורא. רשב"ג אומר: לא כל הרוצה ליטול את השם יטול (ואל יחזיק עצמו ביהורא, שמראה שיכול לכוין ושאינו יכול ליבטל מעול מלכות שמים אפילו שעה אחת. ערש"י ורש"ש). סיפרו על רבן גמליאל שקרא בלילה הראשון שנשא. (משמיענו שאדם גדול ובוטח בעצמו שיוכל להתכוין – הרשות בידו ליטול את השם. עפ"י תוס').

דעת הרי"ף והרמב"ם (ק"ש ד, ז. וכ"כ או"ז וראב"ה בשם ר"ח) לפסוק כחכמים, שאין לחוש ליהורא. ויש פוסקים שחוששים ליהורא, שהלכה כרשב"ג במשנתנו (תוס' ותורא"ש ותוס' ר"י החסיד להלן יז – בשם ר"ח), מלבד אם הוא גדול ובוטח בעצמו שיכול לכוין, הרשות בידו (עתוס). וכתב ר"ח (ושאר פוסקים): עכשו חתן קורא, כי אין אנו מכוונים כראות, ואם ימנע מלקרות משום ביטול כוונה, הרי זו יוהרא.

ב. האומנים (= פועלים) העושים במלאכה אצל בעל הבית – קורין קריאת שמע בראש האילן ובראש הנדבך. בפרק ראשון מפסיקים ממלאכתם וקורין, ובפרק שני עושים במלאכתם וקורין [כבית הלל שאמרו כל אדם קורא כדרכו].

ומברכים ברכות קריאת שמע לפנייה ולאחרייה.

א. כתבו התוס' שלדברי רבי מאיר, וכן פסק רבא – בפסוק ראשון בלבד מפסיקים מלאכתם. ויש סוברים שגם לר' מאיר מפסיק בכל פרשה ראשונה. וכן פסק בשלחן ערוך.

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ברכות

ב. בעל הבית – קורא בראש האילן, כפועלים (רשב"א; ריטב"א; תלמיד רבנו יונה; שלחן ערוך סג, ח).
ויש שכתב להחמיר (ע' בספר הבתים ק"ש ג, ס"ג. וע"ע משנ"ב סג סקי"ט).

בתפילה, הואיל וצריכה כוונה והם אין דעתם מיושבת בעמדם על האילן או הנדבך – יורדים למטה ומתפללים, מלבד בראש הזית או התאנה (שענפיהם מרובים ויכולים לעמוד שם שלא בדוחק (רש"י). וי"א לפי שטרחת ירידתם ועלייתם מרובה. עפ"י ירושלמי). ולא התירו בזית ותאנה אלא לפועלים, אבל בעל הבית – בכל אופן יורד ומתפלל.

רש"י ושאר פוסקים כתבו, לפי שלא התירו אלא לפועל בשל אחרים ולא לאדם בשלו. ויש מפרשים לפי שבעה"ב אינו רגיל בכך וטרוד ביותר ולכן צריך לירד, ולפי זה אם הוא גם אומן – מותר.

כשהפועלים עושים בשכר – מתפללים מעין שמונה עשרה (תפילת 'הבינונו'. רש"י). ואם עושים בסעודתם בלבד – מתפללים שמונה עשרה. אבל אין יורדים לפני התיבה ואין נושאים כפיהם. ברכות המזון; הפועלים העושים בסעודתם, או גם בעושים בשכרם ובעל הבית מיסב עמהם – מברכים כתיקונם. היו עושים בשכר ואין בעה"ב מיסב עמהם – אין מברכים לפנייה (שאינו ברכה זו מהתורה (רש"י). וגרסת הגאונים, הרי"ף והרא"ש והרשב"א: 'מברכים לפנייה'. וכן בדין, שהרי אין בדבר עיכוב כל כך. ריטב"א), ולאחריה מברכים שתי ברכות – ברכת 'הזון' וברכת הארץ, וכולל בנין ירושלים בברכת הארץ. א. ברכת 'הטוב והמטיב' – אין אומרים (להלן מז).

ב. בזמנינו שאין דרך בני אדם להקפיד – חייבים לברך כל ארבע הברכות שבברכת המזון, וגם לזמן (עפ"י הגהמ"י; או"ח קצא). אך אם הפועל גמר סעודתו לפני האחרים ואינם רוצים לענות לו – לא ימתין עליהם (עפ"י משנ"ב).

כז. א. האם אבל מותר ברחיצה?

ב. האם מקבלים תנחומים על עבדים ושפחות?

ג. מה טעם אין קורין 'אבות' אלא לשלשה ואין קורין אמהות אלא לארבע?

א. אבל אסור לרחוץ (כל גופו, אפילו בצונן. אבל פניו ידיו ורגליו מותר בצונן. פוסקים). ואם הוא אסטניס – מותר (הואיל ויש לו צער במניעת רחיצה, הרי שאיננה רחיצת תענוג. והוא הדין אם היה מלוכלך בטיט, רוחץ כדרכו ואינו חושש. עפ"י תוס' וש"פ). וכן נהג רבן גמליאל שרחץ לילה ראשון שמתה אשתו. ובארו, לפי שסבר אנינות לילה (– בלילה שלאחר יום המיתה) דרבנן, ובמקום אסטניס לא גזרו.

א. כן נקט הרי"ף לעיקר שאנינות לילה דרבנן, ודלא כדעת רב האי גאון.

ב. הסכמת הפוסקים [דלא כמובא בשם ר"ח ורה"ג] שאסטניס מותר ברחיצה אפילו לא יבוא לידי סכנה בהימנעותו.

היה מלוכלך בטיט וכד', רוחץ האבל כדרכו ואינו חושש (תוס' וש"פ). ומטעם זה מותר לו לצחצח שיניו, שאין זו רחיצת תענוג אלא נקיון (כן מובא בסוף ספר פני ברוך בשם גדולי הוראה).

ב. אין מקבלים תנחומים על עבדים, ואין עומדים עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים (שמא יבואו להעלותם ליוחסין. עפ"י תוס'), אלא אומרים עליהם 'המקום ימלא לך חסרונך' כדרך שאומרים לו לאדם על אבדת רכוש. [לדברי תנא קמא במסכת שמחות (א) קוראים עליו: הוי ארי הוי גבור].
רבן גמליאל קיבל תנחומים על טבי עבדו, ואמר להם לתלמידיו ששאלוהו על כך: אין טבי עבדי כשאר

כל העבדים, כשר היה (הגרסה ברא"ש: 'כי ישר היה'. ומובא בירושלמי שהיה מניח תפלין. וכן שנינו במשנה בסוכה כ: שהיה תלמיד חכם). וכן שנינו בברייתא: רבי יוסי אמר: אם עבד כשר הוא אומרים עליו, 'הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו'. אמרו לו: אם כן מה הנחת לכשרים. להלכה, אין מספידים את העבדים והשפחות (רמב"ם אבל יב, יב; יו"ד שמד, ח).
 [כיוצא בזה אמרו שאין קורין לעבדים ושפחות 'אבא פלוני' 'אמא פלונית'. ושל רבן גמליאל קראום כן, משום חשיבותם].

ג. אין קורין 'אבות' (לכלל ישראל. ראשונים) אלא לשלשה, ואין קורין 'אמהות' אלא לארבע, משום חשיבותם. הרי"ף העתיק זאת בהלכותיו. וכתב הריטב"א (ביבמות מו): דוקא בתפילה [שאינ מזכירים זכות אבות אלא לשלשה שהם חשובים ונתלים אנו בזכותם. עפ"י או"ז ח"א קו], ולא דרך סיפור. ויש שפרשו: אין אומרים על המת לשבחו שהוא בן לראובן או לשמעון, אלא בן אברהם יצחק ויעקב (עפ"י אור זרוע שם. וע"ע באוצר הגאונים כאן).
 ובעלמא מצינו שכינו חכמים מסוימים 'אבות העולם' (עדיות א, ד על שמאי והלל); 'אביהן של כל ישראל' (ירושלמי נדרים ה, ו – על רבי טרפון) וכד'.